

TUTUNAMAYANLAR'IN ÖTEKİ'LERİ

Hakan Sazyek

“Bütün hayatınca konuştu. Sonunda tutunamayanlar diye bir söz çıkarabildi ortaya. Bir tek kelime. Çoğul bir kelime. Unutamadığı bazı insanları birleştiren bir kelime”

Tutunamayanlar elli yaşın eşiğinde. Oğuz Atay, onu 1968’de yazmaya başlamış, 1970’te bitirmiş¹. Aradan geçen uzun zaman kesiti, artık Türk edebiyatının kült eseri olan roman için - söz yerindeyse- bir hak teslimi süreci oldu. Okur, eleştiri ve akademi dünyasının Batılı yeni yönelimlere daha hızlı yetişebildiği son yirmi yılda artık Türk romanının yirminci yüzyıldaki birkaç doruğu iyice belirginleşti. Oğuz Atay da bunların arasındaydı. Buna koşut olarak, onun başta *Tutunamayanlar* olmak üzere bütün eserleri daha yeni yöntemlerle ve bakış açılarıyla incelendi ve özgün yönleri ortaya çıkarıldı. Dolayısıyla, üzerine çok şey yazıldı, söylendi. Bununla birlikte, onlarca yazının, kitabın yazılmış olması, artık yeni şeyler söyleyen yeni çalışmaların olmayacağı anlamına da gelmiyor elbette.

Bu satırların yazarı da *Tutunamayanlar*’a farklı bir açıdan yaklaşmaya, onun hâlâ örtülü kalmış yönlerini çözmeye çalışıyor. Söz konusu yaklaşımın ilk ürünü *Tutunamayanlar*’ın kolaj uygulamasına romanımızdaki en yetkin örnek olduğunu kanıtlamaya yönelmişti². Bir başka deyişle, **romanın kurgu yapısının bütünüyle kolaj tekniğine dayandığını** ortaya koymuştu³.

Okumakta olduğunuz yazı da *Tutunamayanlar*’ın öteki’lerini, yani Selim ve Turgut dışındaki yabancılaşmış kişilerini değerlendirmeye, dolayısıyla, romanın figüratif kadrosuna daha geniş bir görüngeden bakmaya yöneliyor. Romanın gerideki fonu üzerinde irili ufaklı maceralarını yaşayarak ölen çok sayıdaki figürün de irdelenmesi gerektiğini hatırlatıyor. **Başkişi (Turgut Özben) ve merkez kişi⁴ (Selim Işık) gibi işlevsel figürler dışındaki yabancılaşmış kadroya mensup figürlerin çok büyük bir kısmı da romanın ana olay örgüsünün dışındaki kolaj parçalarında yer alıyor.** Bu parçaların tamamının olmasa bile bir kısmının romana gereksiz bir şişkinlik verdiği görüşü geçen zaman içinde değişik eleştirel metinlerde ifade edilmiş olsa da artık biliyoruz ki *Tutunamayanlar*’ın her bir sözcüğü, her bir figürü metne sıkı sıkıya bağlı ve anlamlı birer özellik taşıyor. Dolayısıyla, **‘tutunamamak’ eylemini gerçekleştiren her figür, romanın bedenine ruh veren öğelerden biri ve bu bakımdan değerli. Üstelik bu kişiler, romanda işlenen yabancılaşma⁵, birey yalnızlığı, ‘aydın’lık sorunsallarını yerel nitelikli bir düzlemde sıyrıp evrensel ve ezeli bir insanlık, bir varoluş meselesi boyutuna taşıma işlevine sahip.** Bununla birlikte, roman üzerine yapılan onlarca çalışmanın hemen hepsinde Selim ve Turgut ikilisi odağa alınmaktadır⁶. Dolayısıyla, incelemelerin, eleştirel metinlerin hemen tamamına yakınında bu kişilerin silikleştirildiği, işlevsizleştirildiği, hatta ötekileştirildiği ileri sürülebilir. Bu yazı, romanın hem okur katında hem de eleştiri düzleminde ötekileştirilen tutunamayanlarına yönelik bir vefa borcunun çok gecikmiş bir edası niteliğinde aynı zamanda.

Tutunamayanların Selim (ve Turgut) gibi birkaç kişiden ibaret olmadığı, bu insanî durumun, bireyliğin kadim meselelerinden olduğu, tutunamamanın dönem, toplum, çevre gibi belirleyici

etmenlerin çok ötesinde filizlendiği savı “Süleyman Kargı’nın Açıklamaları”nın girişinde de çok açık bir şekilde dile getiriliyor. Aslında Selim Işık’ın kaleminden çıkan bu satırlara göre, kolaj parçalarında anılacak, hikâyeleri aktarılacak kişiler, Selim’in -ve sonra Turgut’un- atalarıdır. Selim, onları gelecekteki tutunamayanlara bağlayan küçük bir halkadır. Bu yüzden altıyüz dizelik manzumenin adı “Dün, Bugün, Yarın”dır. Başlığı bütüncül bir zamanı imleyen bu koşuk metinde değinilen isimlerin maceraları, açıklamalar’da alabildiğine derinlemesine anlatılmıştır. Bu sayede “tarihin tozlu raflarında unutulduğu için hemen önemi sezilmeyen yaşantılar[ın] ve yanlış yorumlamalar nedeniyle sınıflamalarda en alt katta kalmış insanlar[ın] güneş ışığına çıkarılabil”mesi mümkün olacaktır. Böylelikle “Selim’in yalnızlığının sadece bir görünüşten ibaret olduğu anlaşılacaktır”r. Bir başka deyişle, tutunamayanlar bağlamında kuşaklar arası aktarıcı konumundaki “Selim’i, geçmişten ve gelecekte ayırmaya kimsenin hakkı yoktu”r (115). Ayrıca, “kimlerin hakkı yenmişse, bir bir ortaya çıkmalı” der Selim, Süleyman Kargı’ya. Toplum tarafından hakkı yenmiş, ezilmiş, ötelenmiş, örselenmiş ya da toplum içinde kendini hep öteki hissetmiş, onunla gerekli uyumu bir şekilde sağlayamamış, toplumsal yapıya aidiyetini yitirmiş ya da kişilikleri ve eylemleriyle ayrıksı kalmış insanlar için yine Selim “bir şeyler bırakmışlar arkalarından. Büsbütün erimeye razı olmamıştır kimse diye çırpın”maktadır (116). Nitekim onların geride bıraktıkları, romanda kolaj parçalarındaki yaşantı adaları olarak tek tek yerini almıştır.

Romanın mimarî yapısının temelini oluşturan kolaj uygulamalarında -ve az da olsa ana olay örgüsünde- yer alan öteki tutunamayanları değerlendirmeye başlamadan önce kolaj hakkında, hatırlatma bânında birkaç söz söylemek gerekiyor. Romanda kolaj, yaygın olarak malzeme bakımından [harfler, sözcükler ve gramer bağlamında] **türdeş**; bu malzemelerin yarattığı formlar [sözlük, ansiklopedi, makale, çalışma notları/ müsvedde, dipnot], bu formların ait olduğu kurmaca ve kurmaca olmayan edebî türler [tiyatro, şiir, destan, mektup, günce] ve buna bağlı olarak yararlanılan söylem tarzları [estetik, iletişim, bilim] gibi temel ölçütler bakımından **türdeş olmayan**, çok farklı alanlara/ hedeflere hitap eden, bu bağlamlar içerisinde işlevsellik kazanmış “metin”lerin bir ana metin fonu üzerine serpiştirilerek yapılandırılması tarzında uygulanmıştır. Aslında bir resim tekniği olan kolajın romandaki uygulaması böyledir. Romanlarda, kolaj uygulamalarının türdeş olmayan metin parçaları halinde bu alışılmış düzeneğin içine serpiştirilmesi, yadırgıyla karşılanabilen yeni bir olay örgüsü ve kurgu tarzını beraberinde getirir. Kişilerin eylemlerini ve yaşantılarını anlatan/aktaran pasajların sözlük, ansiklopedi, makale, haber, şiir, mektup, günce gibi türdeş olmayan form, tür ve söylem örnekleriyle birbirinden ayrıştırılması, parçalanması, roman sanatının kanıksanmış öyküleme anlayışından alabildiğine ayrılan bir roman yapısını ortaya çıkarır (Sazyek, 2015, 202-205).

Kolajı barındırmayan, alışlagelmiş tarzda bir kurgu yapısına sahip olan -ve biçim açısından türün ezici çoğunluğunu oluşturan- romanlarda, işlevsel figürlerin dışındaki kişiler görece geride birer yere sahiptir. Popüler bir ifadeyle baş rol, yardımcı rol, figüran şeklinde bir hiyerarşik düzen bulunur bu standart roman tarzında. Aynı olay örgüsünde yaşantıları merkeze alınan -başkişi, merkez kişi, sözcü, sırdaş, karşıt kişi gibi- işlevsel kişilerin gerisinde, fonda yer bulan kişiler, olayların geçtiği ortamın somutlaşması, bu bağlamda dekoratif altyapının canlı ve zengin bir görünüm sunması bakımından ufak da olsa bir işleve sahiptir. Yine bu kişiler genellikle içlerinden birinin biraz olsun öne çıkmasına gerek kalmaksızın bir insan kalabalığı şeklinde, âdeta birer silüet hâlinde romandaki yerlerini alır. **Tutunamayanlar’ın öteki’leri ise, -ana olay örgüsündeki üçü dışında- kolaj uygulamasıyla kendilerine açılan yaşam alanları sayesinde gerideki yerlerinden sıyrılarak -ana olay örgüsünün baştan sona merkezinde olan Turgut ve Selim gibi- kendi lokal ve küçük hikâyelerinin başkişisi düzeyine yükselirler. Dolayısıyla, kolaj**

adalarındaki her bir ‘öteki tutunamayan’ hikâyesi, bu adalar üzerinde inşa edilmiş birer müstakil ev gibi bağımsız bir işleme sahiptir.

Tutunamayanlar’ın olay örgüsü -sanılanın aksine- çok yalındır. Altıyüztüzdört sayfalık⁷ romanın düşünsel yapısının ağırlıklı kısmını oluşturan toplam üçyüzkırk üç sayfalık kolaj parçaları çıkartıldıktan sonra kalan -üçyüzyirmibir sayfalık- bölüm birleştirildiğinde söz konusu yalınlık açıkça anlaşılır. Aslında, romandaki kolaj uygulamaları, -Turgut’un macerasını kapsayan- ana olay örgüsünden çok kopuk değildir. Aşağıda koyu yazılan ibarelerde görüleceği üzere, kolaj parçaları, Turgut’un altı kez okuma, iki kez dinleme ve bir kez de yazma eylemiyle devreye girer. Dolayısıyla, romandaki irili ufaklı dokuz kolaj parçası, Turgut’un okuduğu, okurun da onun omzunun üzerinden okuduğu iç metinlerdir. Bu dokuz kolaj uygulaması şunlardır: Turgut, Selim’le birlikte yazdıkları kahraman/ büyük insan biyografilerini arar çekmecelerde ve bulup **okur (kolaj 1: 37-47; 10 sayfa)**; Turgut salona geçip tartışma zabıtlarını kaldığı yerden **okur (kolaj 2: 49-64; 14 sayfa)**; Turgut çekmeceleri karıştırıp, daha önce birlikte yazdıkları “müzakere zabıtları”na Selim’in ek olarak koyduğu “Ne Yapmalı” başlıklı makaleyi bulur ve **okur (kolaj 3: 75-84; 9 sayfa)**; Turgut, Süleyman Kargı’nın verdiği dosyayı açıp **okur (kolaj 4: Şarkılar: 95-114, 19 sayfa/Açıklamalar: 114-213; 99 sayfa)**; Turgut, devlet dairesinde tanıştığı müteahhit Mustafa Taşyap’ı **dinler (kolaj 5: 266-270; 4 sayfa)**; Turgut, Metin’den gelen mektubu **okur (kolaj 6: 376-389; 14 sayfa)**; Turgut, şarkılardan bir dizeyi şerh etmek için **yazar (kolaj 7: 391-398; 8 sayfa)**; Turgut, Selim’le yaşadıklarını anlatan Günseli’yi **dinler (kolaj 8: 418-490; 71 sayfa)**; Turgut, Selim’in günlüğünü **okur (kolaj 9: 542-652; 99 sayfa)**.

Turgut ve Selim dışındaki tutunamayanların çok büyük bir kısmı 4. ve 9. kolaj parçalarında bulunmaktadır. Bunlar da dokuz kolaj uygulamasının arasında en geniş oylumlu olanlarıdır. Figüratif kadronun konumu da -romanın mimarî yapısı bağlamında ve başkişi ile merkez kişi dışında- “ana olay örgüsündekiler” ve “kolaj parçalarındakiler” olmak üzere iki gruba ayrılır.

Bunların yanında, bir tutunamayan olarak Hz.İsa’yı da anmak gerekir. İsa, romanın kurmaca yapısına ezilenlerin, ötekileştirilenlerin temsilcisi olarak reel dünyadan girip figürleşen tek kişidir ve yukarıdaki iki grupta da yer alır. Dolayısıyla, o hem ana olay örgüsünde hem de kolaj parçalarında bulunan tek figürdür⁸.

Turgut ve Selim dışında, her iki gruptaki isimlerin hepsi Selim’in yakın çevresinde bulunmaktadır. Dolayısıyla, romanın başkişisi Turgut, baştan sona yalnızdır. Elbette, aile ve iş çevresi içinde onun da yanında yöresinde insanlar vardır; ancak, romanın düşünsel örgüsü ve sorunsalları bağlamında yalnızdır Turgut. İrtibat kurduğu, görüşüp konuştuğu bütün kişiler, Selim’in çevresine ait olanlardır. Bu noktada, sadece iki kişi istisnaî yer tutar. İlki Turgut’un devlet dairesinde beklerken tanışıp kısa süre sohbet ettiği müteahhit Mustafa Taşyap’tır.

Turgut’un irtibat kurduğu ikinci kişi, olayların sonunda tanıştığı ve yazdığı romanı - yayımlanmasını sağlaması istemiyle- gönderdiği **gazetecidir**. O, hem Turgut’u en son gören kişidir hem de okurun romanda duyduğu ilk sestir. Okur, “Sonun Başlangıcı” başlıklı ilk üç sayfalık bölümde, romanın gazetecinin eline geçiş sürecini ve yayımlanış serüvenini bizzat onun kaleminden öğrenir. Üstelik, gazeteci, romanın basılması için sadece aracılık yapmamış; aynı zamanda metin üzerinde editöryal işlemlerde de bulunmuştur. Olay örgüsündeki işlevi çok küçük gibi görünen gazeteci, Turgut’un, Selim’in izini sürme macerasını ve bu sırada edindiği bilgileri harmanlayıp yazdığı romanın yayımlanmasını, böylece bütün tutunamayanların ölümsüzleşmesini ve bilinmesini sağlamasıyla aslında çok büyük bir öneme sahiptir.

Romanın ana olay örgüsü içindeki öteki’ler

Tutunamayanların öteki'lerinin tamamına yakını kolaj parçalarında bulunur. Bununla birlikte ana olay örgüsündeki üç kişiyi de hikâye ve kişilik bağlamında kolajdakilerle bir doku birliği taşımalarından ötürü çalışma kapsamına almak gerekiyor.

Kolaj parçalarında serüvenleri aktarılan eski çağların tutunamayanları Kral Solomon Speare (118-122), Salman Kargu (122-127) ile Süleyman Kergu'nun (184) soyundan- **Süleyman Kargı** (85-95), bir devlet kurumunda teknisyen olarak çalışmaktadır. Selim yedek subayken görevlendirildiği bu kurumda onunla tanışmış ve dost olmuşlardır. Turgut, Selim'in terhis tezkeresinden izini sürdüğü Kargı'yı Ankara'da bulur, ona Selim'in ölümünü haber verir. Süleyman Kargı, evine götürdüğü Turgut'a bir dosya verir. Selim'in yazdığı "Dün-Bugün-Yarın" başlıklı altıyüz dizelik manzumeyi ve ardından -Süleyman Kargı'nın ağzından- yaptığı şerhi (95-213) barındıran dosyadır bu. Dolayısıyla, Süleyman Kargı, -bizzat kendi kaleminden- Selim'in çocukluğuna, yetişme koşullarına, ortamlarına, kişiliğini hazırlayan durumlara ait bilgilere ve toplumsal meselelere dair görüşlerine Turgut'un -ve tabii ki okurun- ulaşmasını sağlayan figürdür. Ama onun romandaki konumu salt bu işlevden ibaret değildir. O da bir tutunamayan'dır. İş çevresinde, suskunluğundan ötürü "feylesof Süleyman" olarak tanınır. Duyarlıdır; şiir yazar. O da Selim gibi oyuncudur; yaptığı işi oyuna dönüştürür. Süleyman Kargı, Selim'in sığınağı, yoldaşı olan Esat'ın Ankara'daki yansımasıdır âdeta. Hayatı sürekli bir yadırgı ile yaşayan Selim'in, kendisini yanında rahat hissettiği iki kişiden biridir.

Selim, bizzat dostu edinerek hayatında çok önemli bir yer verdiği Süleyman Kargı için, çok sonra, ölümünden kısa bir süre önce kaleme aldığı Türk Tutunamayanları Ansiklopedisi'nde bir madde yazar (638-643). Buradaki diğer biyografi sahiplerinin yanına "Tutunamayanlar arasında şerefli bir yeri olan Süleyman Kargı'yı da" (638) ekleyen Selim, ona kasap Hegel'inkine benzer bir yaşam çizgisi çizer.

Mustafa Taşyap, hikâyesini ayaküstü anlatıp bir gölge gibi çekilen hâliyle romandaki tutunamayanların en minik oylumlu üyesidir. O, her bir tutunamayanın aslında sessiz bir çoğunluğun üyesi olarak hemen yanı başımızda bulunabileceğini örneklemek amacıyla Turgut'un yanında beliriverir. Devlet dairesinde müdürü beklerken birkaç dakikada macerasını anlatır, Turgut da "bir hikâye kokusu alıyorum" diye içinden geçirirken hem kendisini hem de okuru bu hikâyeye âdeta hazırlar. Taşyap da "'olmuş' 'tuhaflıklar'"dan ibaret hikâyesini (266-270) anlatmaya girişir. O da bir 'yanlış adam'dır. Başka bir meslekle iştigal edip yaşarken bir gün bir kişi vesilesiyle kendini bambaşka bir işte, ilişkiler yumağında ve kişiler sarmalında bulan Mustafa Bey, yaşadığı yanlışlıklar silsilesi sonunda ironik bir finale ulaşacaktır. Mustafa Taşyap'ın bir sohbetle sığdırılan serüveni (266-270), aslında romandaki 'öteki tutunamayanlar'ın maceralarının izdüşümü niteliğindedir.

Selim'in hayatına Süleyman Kargı'dan önce girmiş olmasına rağmen, ana olay örgüsündeki konumu içinde üçüncü sırada yer alan 'öteki yabancı' **Esat**'ın adını Turgut, Selim'in not defterlerini karıştırırken hatırlar ilk kez. İki gün üst üste Esat'ın evine gider ve ondan Selim'e ilişkin anılarını dinler. Esat'ın romandaki yeri bu iki günlük süreyle sınırlıdır ama yine de önemli veriler barındırır. Esat'ın temel görevi bir iç anlatıcı olarak Selim'i aktarmaktan (316-363) ibarettir. Bununla birlikte, satır aralarında kendisinin de kişiliği, toplumsal yapı karşısındaki konumu hakkında bilgi edinmek mümkündür. O da bir 'yabancı'dır⁹. Onun, Esat'ın evine bir dönem hemen her gün gelmesi, onunla odaya kapanıp entelektüel kapsamı geniş oyunlar oynayarak alternatif bir günlük yaşantı oluşturması tesadüfi değildir. Selim, kendisinden on yaş büyük Esat'ın yanında kendisini en rahat ve özgür hâliyle bulmaktadır.

Esat ve odası, onun sığınağıdır. Bu bakımdan Esat, Selim'in ruh ikizidir âdeta. Esat'ın, “Belki ben de bir bakıma çocuk kalmıştım bir yanımla.” (336) sözleriyle vurguladığı ‘yabancı’lığı, Turgut’un betimini barındıran şu satırlarda doruk ifadelerini bulur:

“Esat da her yöne çevirdiği uzun boynuyla, adları aurus ile biten nesli tükenmiş hayvanlardan birine benziyordu. Bu hayvanlara, günümüzde ancak, traktörlü-vinçli-betonyerli inşaatçıların avlanma sahalarının dışında, kazma girmemiş ahşap ev ormanlarında rastlanmaktadır. Yırtıcı teknisyenlerin bulunmadığı böyle uzak bölgelerde yaşayan bu tarihöncesi hayvanlar, sakin yaşayışlarının doğal bir sonucu olarak uçucu ve koşucu özelliklerini kaybetmişlerdir. Çevrelerindeki doğal beslenme şartlarının esnaf avcılar tarafından sistemli bir şekilde yok edilmesi, bu nazik hayvanların gittikçe azalmasına ya da ehlileştirilerek özelliklerini kaybetmesine yol açmaktadır. Bazıları, kat karşılığı, ahşap evlerdeki yuvalarından çıkmakta ve yeni yerleştikleri beton kafesler içindeki yaşayışa uyamayarak mahzunlaşmaktadırlar. Son geri kalmış hayvanlar sayımında bunlardan ancak dört bin iki yüz kadar kaldığı ve kilometre kareye üç tane düştüğü tespit edilmiştir. Yakında bunlara sadece biyoloji kitaplarında rastlayabileceğiz.” (354)

Bu tasvirde, modern toplum-birey ilişkisi, figür-doğa analogisi bağlamında işlenmektedir, ki bunun gibi metaforik pasajlara romanda birkaç yerde daha rastlamak mümkündür. Esat da bir ‘disconnectus erectus’tur. Romandaki kolaj âleme ait Garip Yaratıklar Ansiklopedisi’ndeki (127-129) “ilk bakışta, dış görünüşüyle, insana benze”yen “beceriksiz ve korkak hayvan”larından (127) biri olan Esat, Selim’in bizzat yakın çevresindeki izdüşümüdür. İçinde bulunduğu ortamdan ‘yetenek kaybı’ sonucu uzak düşmüştür o da. Yitirdiği “uçucu ve koşucu özellikleri” yüzünden toplumun gerisinde ve elbette genelgeçer niteliklerinin dışında kalmıştır.

Romanın ana kulvarında ağırlıklı yeri olan Süleyman Kargı ve Esat birer tutunamayan olmakla birlikte, Selim’le ilintili her türlü bilgiyi Turgut’a, dolayısıyla okura iletme işleviyle ön plânda tutulmuştur. Esat’ın ‘yabancı’lığı, satır aralarında görünür. Bu arada şunu da belirtmek gerekiyor; söz konusu ileticilik işlevini yüklenen bir başka kişi de Günseli’dir. Selim’in son bir yılında sevgilisi olan genç kadının duyarlı kişiliği belirginleştirilmekle birlikte kendisine bir tutunamayanlık atfedilmez. Dolayısıyla, romanda ‘yabancı’lıkları vurgulanan asıl figürler kolajlarda bulunmaktadır.

Kolaj parçalarındaki öteki’ler

Kolajlardaki ilk Türk tutunamayan olan **Ziya Özdevrimsel** (140-142), aynı zamanda modern zamanların da romandaki ilk tutunamayanıdır. Cumhuriyet’in ilk yıllarında makine mühendisliği tahsili için ABD’ye gönderilir. Buradaki öğrenimini bitiremezse de çevresine, olaylara çok farklı, yenilikçi bir açıdan baktığı için sürekli devrim yapar. Gözlemleri ve tanıklıkları sonucu “çocuk kundakları devrimi”, “ışıklı trafik işaretleri devrimi” gibi tam otuzdört devrim yapar. Ziya Bey, toplumsal yapı içinde ironik bir şekilde “başarılı” olur. Yurda döndükten sonra ilkin genel müdür, ardından milletvekili, sonra da bakan bile olur. Bu yükseliş dönemlerinin ardından unutulur. İronik olay ve durumlarla örülü yaşamı, sonunda sessizce bitse de çevresindeki ironi aylası ölümünden sonra bile dağılmaz.

1774’te -lisede teoloji öğretmeni olan bir anne ile nobran bir kasap babanın tek oğlu olarak-Almanya Stadthamburg’da doğan kasap **Gustav Willibad Franz Hegel**’in (152-158) yaşadığı

her durum, her olay kendi içinde ironik bir nitelik taşımaktadır. İnce ruhlu bir anne ile kaba saba bir babanın çocuğu olmaktan başlayan ironi zinciri akademik düzeyde felsefe bilgisine ulaşip bilgiye dayalı her şeyden nefretle dine ve Tanrı'ya sığınmakla biter. Doğum ve ölüm tarihleri arasındaki o kısa çizgide yaşadığı her şey olağan bir nedensellik bağlantısı akışının dışında birbirine bağlanır. Mustafa Taşyap gibi başka bir meslekle yaşarken bir gün bir kişi aracılığıyla kendini bambaşka bir işte, ilişkiler yumağında ve kişiler sarmalında bulan Hegel'in bütün ömrü, ironik sebep-sonuç aykırılıkları içinde geçer. O da tesadüfen bir başarı hikâyesinin kahramanı olsa da yeni hayatının içinde hep yadırgıyla kalır. Kasap Hegel, aynı zamanda romanın tek Avrupalı, Batılı tutunamayanıdır. Dolayısıyla Selim'in atalarının, tutunamayanların evrensel boyutunu tek başına simgelemektedir.

Bu iki tutunamayan, aşağıda sözü geçecek olan yedi Türk tutunamayanından farklı özelliklere sahiptir. Selim'in iyi zamanlarında yazdığı Özdevrimsel ve Hegel'in tutunamayışları, kişisel donanımın niteliği ile yapılan işin niteliği arasındaki uyumsuzluktan kaynaklanan karşıtlıklar şeklinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, ikisi de 'yanlış adam'dır; Ziya Özdevrimsel -makine mühendisi olamamakla birlikte- Makine Sanayii'ne genel müdür olarak atanır; Kasap Hegel de tesadüfen başladığı ve zorlukla bitirdiği felsefe lisans öğreniminin ardından profesörlüğe kadar yükselir. Dolayısıyla, ikisi de neden-sonuç ilişkisinin absürd bir şekilde tersyüz olması sayesinde birer başarı hikâyesi yazmış olurlar. Bu yükseliş süreci, Özdevrimsel'in isteği dışında; Hegel'inse kendi isteğiyle sona erer ve eskiye/öze dönüş evresi başlar. Ancak ilki unutulduğu bir köşede; diğeri de dönüş yolculuğunu tamamlayamadan ölecektir. Hegel, yaşamının yarım kalması açısından aşağıdaki Türk tutunamayanlarıyla örtüşür.

Şarkıların açıklamalarında, Kasap Hegel'in hemen ardından, Selim'in -hem zaman hem coğrafya bakımından- çok daha uzak bir başka atası yer almaktadır: Orta Asya Türklerinden **Düzgen Silik** (159-173). Toplumsal meselelere ilişkin bir girişim tasarlayan ve genelgeçer yargılara, törelere karşı çıkan altı arkadaşıyla oluşturduğu grubun bir üyesi olmakla birlikte kişilik olarak içe dönük, duyarlı ve yalnız bir gençtir o. Tuttuğu gündükteki pek çok pasaj, yüzlerce yıl sonra Selim'in kaleme alacağı günlük satırlarıyla hemen hemen aynı ruhsal durumu yansıtan ifadeleri içerir.

Selim Işık'ın, günlüğünün sonlarına doğru düzenlemeye karar verip yazmaya başladığı "Türk Tutunamayanları Ansiklopedisi"nde -Selim'in son bir çabayla eklediği "Süleyman Kargı" ve "Selim Işık" maddeleri dışında- yedi kişinin biyografisi vardır: **Ahmet Aykal, Ahmet Bahadır, Ahmet Celal, Ahmet Çekingen, Hüsnü Ergeç, Nazmiye Erdoğan, Hüseyin Bezenel** (618-632). Özdevrimsel ve Hegel'in aksine bu kişilerin birer başarı hikâyesi yoktur; çünkü Selim, günlüğü kötü zamanlarında; artık hayattan, toplumdan, insanlardan iyice uzaklaştığı bir dönemde kaleme almıştır. 16. yüzyılda yaşamış olan Ahmet Bahadır dışında hepsi 20. yüzyılda yaşamış olan bu altı kişiden sadece Nazmiye Erdoğan kadındır. Aslında o, romandaki tek kadın tutunamayanıdır. Ana olay örgüsünden Mustafa Taşyap da dahil olmak üzere, bu isimlerin hepsinin ortak özelliği ilk bakışta, sıradan kişiler olarak sıradan hayatlar yaşamış olmasıdır. Ama ayrıntılı bir değerlendirme, hepsinin toplumsal yapı içinde farklı, aykırı kişilikleri; dolayısıyla yaşadıkları hayatın da 'normal'in ötesinde olduğunu ortaya koymaktadır. Hayatın olağan akışı, öğrenimin ardından çalışma ve evlilik evrelerinin içinde iş ve aile sorumluluklarının yerine getirildiği tekdüze ve yekpare bir kronolojik gidişi barındırırken ansiklopedideki yedi tutunamayan da sürengenliği olan, dingin bir yaşama sahip değildir. Her biri birbirininkinden alabildiğine farklı ömürlerin içine birden çok, hatta birçok hayatı sığdırmıştır. Ancak hiçbiri bunu isteyerek, plânlayarak, kendi iradesiyle yapmaz.

Tesadüf, başarısızlık, mağduriyet gibi etkenler her birini başka insanlara, bambaşka yerlere, çok farklı hayatlara savurur. Hiçbir yeni yaşantı süreci tamamlanmaz. Tutunanları mahkemede yargılama imkânı yakalayan tutunamayanların kendileri için yaptıkları “biz fakirler, zavallılar, yarım yamalaklar” (196) şeklindeki tanım, aynı zamanda ansiklopediye girmenin koşullarını, tutunamamanın ölçütlerini barındırmaktadır. Ansiklopedide biyografileri verilen yedi kişinin hemen hepsi hep yarım kalan işler, evlilikler, ilişkiler, mutluluklar, başarılar sarmalında yaşar. Dolayısıyla, tutunamayanlar hayatı düz değil zikzaklı bir çizgi içinde; inip çıkarak, ilerleyip savrulurken, her çizginin sonunda -bitirmeden- yeniden başlayarak yaşayanlardır. Nitekim Selim, altı madde ile altı tutunamayanın yaşantısını kaleme aldıktan sonra verdiği arada bu koşulu/ ölçütü pekiştiren şu satırları yazar:

“Tutunamayanların peşine takılıp gitmişim. Bu insanlarla yaşamak nasıl olurdu acaba? Onları anladığımı, yaşantılarına katılmak istediğimi söyledim. Her birinin arkasından sürüklenirdim bir süre. Hiçbir yaşantıyı bitiremezdik. Hiçbirisinin yaşantısı bitmiyor ki. Yarabdim ne güzel olacaktı! Sonunu bilmemenin, sonu olmadığını bilmenin güzelliğini yaşardım. Hiç bitmeyecek yarım yamalak yaşantıların özlemi var içimde. Her an tehlike, her an belirsizlik. Hiçbir maceraya değişmezdim onların yaşantılarını. Bütün tutunamayanları birden görür gibiyim: aslında hiçbirini görmemiş olsam bile.” (629)

Romana kolajlardan küçük nitelendirmelerle giren başka tutunamayanlar da var. Birer sıfat grubunun sonunda adları verilerek geçen ve “akıllı ya da akılsız bütün ezilenler”in (194) örneği olan bu kişileri şöyle sıralamak mümkün: Alay edenlerden sakınmak için sürekli kalpak takan meyhaneci **Hızır**; çolak ve topal **Deli Rüstem**; kekeme ve mistik **Ercan**; gözlüklü ve kambur **Altan**; sınıf birincisiyken elektrikçi çırağı olan **Osman**; sefil ve aşağılık görülen mimar **Cemil Turan**; sakat **Ayhan**; yirmiyedi kedisiyle yaşayan **Rus madam**; veremli **Ertan**; zenginken yoksullaşmış yalnızlaşan **Orhan**; hizmetçi **Kezban** (194-195). Bu kişilerde öteki'liliğin bir ortak yazgı oluşu, uyaklı adlarında simgelenir. ‘Normal’in dışında algılanan ve bu yüzden toplum tarafından ötekileştirilip birer tutunamayan olur, adları “-an” ile biten öteki’ler. Dolayısıyla, her biri tutunamama olgusunun tekil hâlidir.

Öteki tutunamayanlar’ın hemen hepsi çevrelerine küçük zararları dokunsa bile masumdurlar. Tutunamamak, merhamet ve iyilik duygularını uyandıran bir insanî durumdur zaten romanda. Onlar tutunamamayı bir yazgı gibi ve daha önemlisi sorgulamaksızın yaşarlar. Hegel ve Nazmiye Erdoğan gibi bazıların tek yapabildiği, maceranın en başına, en eski yaşantıya geri dönmektir. Ama çoğu böylesi bir dönüşü yapmadan mağduriyet, unutulma, yetenek kaybı gibi sebeplerle kendi yalnız köşelerine çekilir ve hayattan kopar. Çünkü, “dün”ün insanları olarak onlar, sorgulamayı sağlayacak bilinçten yoksunlardır. Bunun bir türevi olarak bütün öteki tutunamayanlar ecelleriyle ölür. Ne intihar ne de pasif isyan vardır onlarda. Yabancılaşmanın farkına vardırıran bilinç, “bugün”ün, modern zamanların çocukları Selim’de ve Turgut’ta vardır. İkisi de söz konusu farkındalığın sayesinde sorgular ve eyleme geçer. Biri intihar eder; öteki pasif isyana girişip bütün toplumsal yükümlülüklerinden sıyrılarak kaybolur.

Öteki tutunamayanların hemen hepsinin belki de en önemli ortak yönü, yaşamlarının bir kesitinde yazıyla buluşmuş olmalarıdır. Özellikle, ansiklopedidekilerin tümü -edip olmadıkları, sanatla süregelen bir ilintileri hiç bulunmadığı halde- şiir, roman veya edebî makale, kitap yazmış, günlük tutmuş ya da resim yapmış insanlardır. Genellikle kendi içlerinde tuttıkları bu faaliyet, büyük ölçüde onları ‘herkes’ten ayıran, tutunamayışlarının

duyarlılık boyutunu sergileyen güçlü bir göstergedir. Kasap Hegel ile Süleyman Kargı da felsefeyle uğraşmış, bu alanda kitaplar yazmıştır. Ancak bu yazı etkinliği, Hegel’inki dışında, sıradanlaştırılarak işlenir romanda. Yüce, olumlu bir insanî etkinlik olan düşünsel ve yazımsal içlemler yazma eylemi, içi boşaltılarak basit bir kapsama indirgenir.

Tutunamayanlar, -bilindiği üzere- Turgut’un Selim Işık’ın geride bıraktıklarının izini sürerek toplumsal yapının dayattıklarına, normal’in direttiklerine karşı bir pasif isyan geliştirmesinin serüvenini içerir. Bu sebeple, okur ve eleştiri dünyasının roman üzerindeki dikkatleri, istikrarlı bir şekilde, başkişi ve merkez kişi üzerinde yoğunlaşmış, dolayısıyla, roman üzerindeki tematik çalışmalar hep çekirdek kadro ekseninde yapılmıştır. Bununla birlikte, yukarıdaki satırlarda değinilen çok sayıda öteki tutunamayanların arka plânda sessiz sedasız süregiden varlığı, romanın adındaki çokluk ekinin tesadüfi olmadığını gösteriyor. Yansıtmacı romanda genellikle dekoratif birer çeşni olarak kullanılan, dolayısıyla işlenen konuyla, irdelenen sorunsalla doğrudan bağlantısı olmayan fon figürlerin rolünü -modernist bir roman olan- *Tutunamayanlar*’da devralan bu figürler oldukça etkin bir işlev kazanır. Tutunamamak ediminin sadece iki kişiyle sınırlı olmadığı, ya fizikî görünüşleri ya yaşantıları ya da ruhî durumları bakımından toplumun geçerli kıldığı ‘normal’lerin ötesine düşen/düşürülen insanların da aslında birer tutunamayan olduğu savı, işlevsiz kişi kadrosunu da *Tutunamayanlar*’da son derece önemli bir konuma sahip kılıyor.

Ayrıca, işlevsiz kadro *Tutunamayanlar*’da bir başka noktada, tutunamamanın uzamsal ve zamansal genişliği hususunda da önem kazanır. Kolaj parçalarında -kasap Hegel’den Düzen Silik’e- değişik coğrafyalarda, çağlarda, toplumlarda yaşadıkları hikâyeleriyle pek çok ‘yanlış adam’, pek çok ‘yabancı’ aslında Selim’in atalarıdır. Onlar, romanesk bağlamda birer protagonist olarak -normal’e aykırı kişilikleri ve yaşantıları ile hiç tamamlanmadan biten yaşamlarıyla- Selim’in arkaik versiyonlarıdır. Bu yönleriyle de yabancılaşmanın hemen her toplumsal yapı için ne kadar kadim bir insanî durum ve evrensel bir yazgı olduğunu çok güçlü bir şekilde yansıtmaktadırlar. Turgut Özben, Selim Işık’tan geriye kalan yazılı metinleri kendi/ni arayış macerasının içine kolaj parçaları hâlinde ekleyerek yazdığı romanında, bu kadim durumun ve evrensel yazgının taşıyıcılarını da unutulmaktan kurtarmış ve “yarın”lara taşımış olur.

NOTLAR

¹ Atay, henüz bitirdiği romanın dosyasıyla TRT Roman Ödülüne başvurur. Yaklaşık bir yıl sonra bu dosyayı “keşfeden”, Sinan Yayınları’nın sahibi Hayati Asilyazıcı’nın -maddi yetersizlikler sebebiyle- iki cilde ayırdığı romanın ilk kısmı 1971 sonunda, kalan kısım ise 1972 yazında yayımlanır.

² “Kolaj ve Romandaki Yeri”, *Kitaplık*, S. 92, Mart 2006, s.92-99.

³ Ne var ki bu yazı, sanırım, başlığında Atay ve romanını barındırmadığı için, ilgili literatür kapsamına giremedi. Zira kendisi de odağında *Tutunamayanlar*’ı değil; kolaj tekniğini bulunduruyordu. Yine de geçen onüç yılda, ileri sürdüğü görüş dikkati çekmeliydi, diye düşünüyorum. Çünkü, *Tutunamayanlar* üzerine yapılan çalışmaların hiçbirinde romanın kurgusal temelini kolaja dayalı olduğu üzerinde durulmamıştır. Bu noktada Berna Moran’ın ve Yıldız Ecevit’in aynı yıl, 1989’da yayımlanan incelemelerini ayrı tutmak gerekiyor, çünkü her iki isim de romanın kolajla ilintisini hissetmiştir. Moran, makalesinde “*Tutunamayanlar*’ı öbür Türk romanlarından ayıran (...) bir özelliği de (...) biyografi, ansiklopedi, günlük, şiir, tiyatro, mektup gibi çeşitli söylemlere yer vermesidir.” (Moran, ((1989) 1990, 203) sözleriyle kolaj’a yaklaşır ama teğet geçer. Dolayısıyla Moran, ‘kolaj’ın edebiyatta söylem farklılığına dayandığını hissetmiş; ancak bunun adını koymamıştır. Ecevit ise ‘kolaj’ terimini kullanmakla birlikte, bunu bilinçli bir tutumla yapmamıştır. Onun “kolaj, *Tutunamayanlar*’da özellikle şarkıların ve şarkı açıklamalarının olduğu bölümlerde görülür ve bireyin bilincinin olduğu kadar bilinçaltının da aydınlığa çıkarılmasında yardımcı bir tekniktir.” (Ecevit, 1989, 88) ifadeleri, maalesef kolaj’ı anlamadığını gösteriyor. Ecevit, kolaj’ı ansa da onun romandaki konumunun bütüncül boyutlarını anlamaktan çok uzaktır.

Ayrıca, kolaj, roman sanatında hiçbir zaman psikolojik durumu saydamlaştırma gibi bir işleve sahip olmamıştır, o böylesi özelliği olan bir teknik değildir. Amacım burada Ecevit'in yanılıklarını ve eksiklerini ortaya çıkarmak değil; bununla birlikte, onun, çok şey öğrendiğim farklı metinlerinde, pek çok tekniği, kavramı, sözcüğü içini boşaltarak, âdeta öylesine kullandığını gördüğümü belirtmeden de geçemeyeceğim.

⁴ Bilinenin aksine, Selim Işık, *Tutunamayanlar*'ın 'başkişi'si değildir. O, olay akışı içerisinde fizikî/ fiilî olarak bulunmamakla birlikte çeşitli yönlerden romanın düşünsel örgüsünü belirleme; figüratif kadronun -başkişiyle birlikte- odak noktasında bulunma, modernist romanın sıklıkla kullandığı üzere, arayış motifinin öznesi olma bakımlarından 'merkez kişi'dir (Sazyek, 2015, 221-224).

⁵ 'Yabancılaşma' ve onun sosyolojik ve edebî düzlemdeki alt kavramları olan 'anomi' (içsel bozgun hâli ve süreci), 'pasif isyan', 'protagonist' (modernist roman sisteminin yabancılaşmış bireyi) hakkında geniş bilgi için bkz.: Hakan Sazyek, *Abdülhak Şinasi Hisar'ın Romanlarında Özel Yabancılaşma*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2008.

⁶ Bu yaygın tutumun dışında kalan birkaç isim var elbette. Roman üzerine henüz ilk yazılardan birinde Mehmet Seyda, "Ahmet Aykalların, Ahmet Bahadırların -acıklı, kırgın- yaşam öykülerini anlatmaya" (Seyda, (1972) 2008, 142) şeklinde bir cümlecikle değinip geçer. Ondan onyediyedi yıl sonra Tatjana Syppel, yine sadece *Tutunamayanlar Ansiklopedisi*'ndeki üç figürle sınırlı kalan "toplumun bireye dönük talepleriyle onun buna sapkın davranışlarıyla cevap vermesi arasındaki ilişki"yi (Syppel, 1989, 63) küçük ve yetersiz içerikli bir şemayla tespit edip bırakır. Aynı yıl Berna Moran, ansiklopedideki "maddelerde anlatılan kişilerin ortak bir yönü de, öykü, roman, resim gibi bir sanat dalında bir şeyler yapmağa çabalamış olmalarıdır." ((1989) 1990, 211) şeklinde -yine çok sınırlı ama isabetli- bir tespitte bulunur. Moran'ın yazısından onbir yıl sonra Jale Parla, yine sadece ansiklopedideki dört kişiyi, "bir türlü yazılamaz, yazılsa bile basılamaz, basılınca da okunmaz" (Parla, 2000, 211) metinlerin yazarları olarak anıp geçer. Parla'dan yedi yıl sonra da Mustafa Apaydın'ın "Tutunamayanlar Ansiklopedisi'ne alınan kişilerin ortak özellikleri vardır. Bunlar, silik, toplum dışına itilmiş kişilerdir. Hiçbiri toplumda saygı uyandıracak bir işe, bir kişiliğe sahip değildir." (Apaydın, 2007, 66) şeklindeki isabetsiz değinisi de ansiklopedi ile sınırlıdır. Bu beş çalışma, *Tutunamayanlar* literatüründeki istisnâ yerlerine karşın **işlevsel kişiler dışındaki yabancılaşmış figürlere** sadece ansiklopediden birkaç kişi olarak oluşturulmuş çok dar açılı birer yaklaşımı -sonuçsuzca- barındırması bakımından bu bağlamda oldukça cılız kalmaktadır.

⁷ Bu çalışmada romanın 6. basımından yararlanılmıştır (İletişim Yayınları, İstanbul, 1990).

⁸ Hz.İsa'nın romanda bir tutunamayan olarak işlenmesiyle ilgili geniş bilgi için bkz.: Moran, 1990, 211-213; Ecevit, 2005, 294-298.

KAYNAKLAR

- Apaydın, Mustafa (2007) Çukurova Üniversitesi *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.16, S.1, 2007, s.45-68.
- Atay, Oğuz (1990) *Tutunamayanlar*, 6.b., İletişim Yayınları, İstanbul.
- Ecevit, Yıldız (1989) *Oğuz Atay'da Aydın Olgusu*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Ecevit, Yıldız (2005) "*Ben Buradayım...*", İletişim Yayınları, İstanbul.
- Moran, Berna (1990) "Tutunanlardan Tutunamayanlara Bir Yolculuk", (*Hürriyet Gösteri*, S.104, Temmuz 1989, s.6.11); *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 2*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Parla, Jale (2000) *Don Kişot'tan Bugüne Roman*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Sazyek, Hakan (2015) *Roman Terimleri Sözlüğü*, Hece Yayınları, Ankara.
- Seyda, Mehmet (2008) "Tutunamayanlar", (*Yeni Dergi*, S.92, Mayıs 1972, s.248-253); *Oğuz Atay'a Armağan*, haz.: Handan İnci, 2.b., İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.137-142.
- Syppel, Tatjana (1989) *Oğuz Atay'ın Dünyası*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Kitaplık, S.206, Kasım-Aralık 2019, s.129-138.